

серед яких – знаменитий “Кодекс Хаммурапі” висотою 2 м. У верхній частині зображений цар Хаммурапі, який стоїть перед богом сонця Шамашем. Стела надає цим актом божественний характер.

Мистецтво цього часу вирізняється різноманітним застосуванням кольору. Поліхромія з’являється в кераміці, у монументальній скульптурі – у вигляді інкрустації очей, у монументальній декорації – у вигляді килимового орнаменту, що прикрашав стіни.

Особливе місце в шумерській культурній спадщині належить **гліптиці** – різьбленню по дорогоцінному або напівдорогоцінному камінню. Збереглося багато різних шумерських печаток у формі циліндра. Печатку прокатували по глиняній поверхні, так отримували відбиток – мініатюрний рельєф з великою кількістю персонажів і ясною, чітко вибудованою композицією. Для жителів Міжріччя печатка була не лише знаком власності, а й предметом, що мав магічну силу. Печатки зберігали як талісмани, їх дарували храмам, клали в поховання. Особливість географічних умов, відсутність міцних будівельних матеріалів визначили образний лад культурної **архітектури** Месопотамії. Основним будівельним матеріалом була глина. Будівлі зводилися з необпаленої цегли. Товщина стін не дозволяла залишати прорізи для вікон. Внутрішні приміщення прив’язувалися до відкритих дворів.

В аккадський період, починаючи з III тис. до н. е., виникає новий тип храму – **зикурат**, який стане однією з головних особливостей архітектури Месопотамії.

Зикурат представляв собою вежу з поставлених одну на одну зрізаних пірамід (ступінчасту піраміду), що поступово зменшувались, на самій верхівці споруджувався маленький храм, присвячений богу-покровителю міста. Зикурати будувалися спочатку при храмах, а потім стали перетворюватися на головні храми. Деякі башти збереглися до наших днів (зикурати в Урі, в Чога-Замбілі). Нижні яруси зикурату, як правило, фарбували в чорний колір, середні – у червоний, верхні – у білий.

Ступенева вежа (форма зикурату) сприймалася як символ урочистого сходження до неба. Вважалося, що такі східці сполучають землю і небо.

У кінці III тис. до н. е. в Урі був побудований перший зикурат колосальних розмірів, що складався з трьох ярусів (з основою 56 × 52 м) і висотою 21 м. До нашого часу збереглися лише два поверхи з трьох його терас. Стіни платформи були похиленими. Від основи цієї будови на достатній відстані від стін починаються монументальні сходи з двома боковими східцями, які сполучаються на рівні першої тераси, це близько 15 м. На вершині платформи був розташований храм,

присвячений богу місяця Сіну. Сходи доходили до самої верхньої частини храму, сполучаючи поверхи між собою. Пізніше зикурат в Урі перебудували, збільшивши число ярусів до семи. Символічно Всесвіт складався із 7 ярусів, 7 ярусів зіккурату ототожнювалися з рівнями Всесвіту.

Зикурат в Урі

Зикурат відображав ідею необмеженої влади над людиною, що досягалося величезними розмірами, надлюдським об'ємом, статичністю, пануванням маси над простором. Зикурат розміщували на чітко окресленій ділянці в центрі міста, який своїми масами тягнувся вгору, до неба, до бога.

Зикурати були пов'язані з уявленням про "святенні гори". Вони втілювали в собі безліч функцій: з їх висоти спостерігали за зірками, рятувалися від повеней, у них робили жертвопринесення.

Відмінні особливості світосприйняття шумерів, аккадців і вавилонців продемонструвала нам архітектура: спрямованість до неба, образ "святенної гори" як символ Всесвіту, не загробний світ, а космос – така парадигма культури Месопотамії.

Закони Хаммурапі. Певним підсумком розвитку політичної думки давніх шумерів стало оформлення письмових законів у Шумері, Аккаді та інших державах Месопотамії. Найвидатнішим пам'ятником давньосхідної правової думки є закони Хаммурапі, увіковічені на чорному базальтовому стовпі. Хаммурапі правив із 1792 по 1750 рр. до н. е. Найкращим прикладом образотворчого мистецтва того періоду є ця сама базальтова стела царя Хаммурапі, виконана в офіційному парадному стилі, для якого характерні нерухомі напружені фігури з непроробленими деталями зовнішнього вигляду. Хаммурапі увійшов в історію як цар-законодавець, підпорядкувавши владі Вавилону все Дворіччя (XVIII ст. до н. е.). У Парижі, у Луврі зберігається двометрова “Стела Хаммурапі” – вона містить 282 закони, записані серіями по 20 колонок. У її верхній частині – зображення самого царя, який одержує від Бога символи влади, а в нижній – вибиті клинописом закони. Велике місце серед них займає *боргове право* – позики, відсотки на борги, застава. Грошовою одиницею тоді був талант (слово, яке, змінивши значення, увійшло до сучасних мов). Регулюються *сімейні стосунки*: взяття шлюбу, покарання за невірність, майнові права чоловіків, успадкування, розлучення. Обумовлено, що раб – повна власність хазяїна. Судили жерці, вони могли викликати свідків, які приносили клятву. Покарання передбачалися суворі, існував смертний вирок (відсікання голови, закопування живцем у землю, саджання на кіл). Лікар за невдале лікування карався таким чином: “Якщо лікар, роблячи кому-небудь надріз бронзовим ножом, заподіє смерть цій людині або, знімаючи катаракту бронзовим ножом, пошкодить око цієї людини, то йому повинні відсікти руку”.

Стела царя Хаммурапі – символ месопотамської цивілізації. Вона є не лише твором мистецтва, а й історико-літературною пам'яткою та найбільш повним зібранням законів давнини, що передували біблійним законам.

Нашестя хетів зруйнувало Вавилонське царство, яке незабаром стало підвладним іншим прибульцям – касситам.

Культура **ассирійського періоду** відрізнялася залізною військовою дисципліною під владою монарха. Ассирія – могутня, агресивна держава, чії кордони в період розквіту проходили від Середземного моря до Перської затоки. Ассирійці жорстоко розправлялися з ворогами: руйнували міста, влаштовували масові страти, продавали в рабство десятки тисяч людей, депортували цілі народи. У той же час завойовники з повагою ставилися до культурної спадщини підкорених країн, вивчаючи художні принципи іноземної майстерності. Сполучивши в собі традиції багатьох культур, ассирійське мистецтво набуло неповторного вигляду.

З XIII по VII ст. до н. е. Ассирія перетворилася на могутню імперію з кількома столицями. Не культова архітектура, а **будівництво палаців та фортець притаманне ассирійському періоду.**

Ассирійське мистецтво

У столицях зводилися палаці з вигравіруваними на кам'яних плитах – ортостатах – рельєфами, що заповнювали нижню частину стін парадних приміщень. Тема ортостатів – військові та мисливські перемоги монарха. Рельєф виконувався на вапняному камені й гіпсі. Ці м'які матеріали давали можливість детальної проробки форми.

Серед основних матеріалів, крім вапняку, базальту, деревини, широко застосовували цеглу-сирець, глинобитні стіни обкладали кам'яними плитами. Для відповідальних будівель використовували обпалену цеглу. Як будівельний розчин застосовували асфальт, вапняк і гіпс. Перша столиця ассирійців Ашшур поділялася на дві укріплені частини, а також захищалася кількома кільцями зовнішніх могутніх стін, при спорудженні яких використовувалися особливості рельєфу та водні перешкоди. У подальшому місто зберігало значення священного, де нараховувалося 34 культові будівлі. Найдавніші нагадували споруди Межиріччя, прикладом чого був храм богині кохання й родючості Іштар, де в рішенні молитовних приміщень зберігався поздовжній розвиток внутрішнього простору.

Палацове будівництво в Ассирії, що зайняло провідну роль в архітектурі, незмінно мало характер монументальності, фортечної замкненості, офіційного блиску та холодності.

Хоча столицею вважався Ашшур, але резиденцією царів IX – XIII ст. до н. е. найчастіше були Кальху, Ніневія або Дур-Шаррукін. Саргон II зробив столицею в 722 р. до н. е. Дур-Шаррукін (теперішній Хорсабад). Одночасно з будівництвом царського палацу було почато спорудження нового міста у вигляді майже правильного квадрата.

Бик Шеду із палацу Саргона II

Палац Саргона II в Дур-Шаррукіні стояв на глиняному масиві платформи, що була пронизана цілою системою дренажних труб і вентиляційних колодязів. На платформу вели з міста монументальні пандуси для в'їзду колісниць. Головний вхід був оформлений двома баштами й прикрашений унизу фігурами крилатих

биків. Палац містив більше 200 різних приміщень і 30 відкритих дворів. Розташування приміщень майже завжди було асиметричне, форма та розміри різноманітні. Позаду палацу розташовувався семиярусний зикурат висотою більше 40 м, з пандусом, що обходив його по спіралі. Техніка будівельних робіт у палаці була на дуже високому рівні. Так, вимощення дворів і підлоги залів зробили в декілька шарів, з верхнім настилом із керамічних та кам'яних плит, прикрашених візерунчастими орнаментами й написами.

У багатому оздобленні парадних палацових приміщень головне місце займав рельєф, інколи розфарбований. Застосовувалася глазурована цегла, а також розписи. Темами для розписів були життя царя та воєнні сцени. За характером виконання розписи являли собою контурний розфарбований малюнок, що наносився на вапняковий тиньк. На білому тлі писали чорною, зеленою, червоною та жовтою фарбами. Розпис і глазурований орнамент займали зазвичай верхню частину стіни, у той час як нижню використовували для рельєфів. У цілому декорація стін відзначалася площинним килимовим характером. Вона підпорядковувала площину стіни загальному ритму ліній архітектури будівлі. У палаці Саргона II рельєфом було зайнято 6000 кв. м. Сюжетами композицій були головним чином війна, полювання, сцени побуту та придворного життя і, нарешті, сцени релігійного змісту. Головна увага приділялася тим зображенням, де цар був центральною фігурою. Завданням асирійських художників було підкреслити фізичну силу царя та його воїнів: у рельєфах зображено великих людей із м'язами, хоча тіла їх обмежені умовною канонічною позою й важким пишним одягом.

Асирійська держава занепала в 605 р. до н. е. Вавилон же, зруйнований асирійськими військами в 689 р. до н. е., вже в кінці VII ст. до н. е. знову досяг надзвичайного блиску і став столицею світу. **Нововавилонське царство**, особливо його столиця Вавилон, пережило багато злетів і падінь. Історія Вавилонії – це нескінченна низка військових конфліктів, із яких вона далеко не завжди виходила переможницею. Тільки після того, як Ассирія припинила своє існування, Вавилонія змогла посісти пануюче положення в Передній Азії. Короткий період її розквіту припав на роки правління **Навуходоносора II** (605–562 рр. до н. е.). Вавилон став одним із найбагатших і найкрасивіших міст Месопотамії, політичним і релігійним центром. У місті нараховували більше ніж 50 храмів. Сама назва “Вавилон” значить “ворота бога”. Вавилоняни вважали своє місто центром Всесвіту.

Епоху правління Навуходоносора також називають “**авілонським Ренесансом**”. Цар вів численні війни, завойовуючи нові території, розвивав культуру, економіку країни.

Найбільш відомою спорудою Вавилону був зикурат Етеменанки, присвячений верховному богу міста Мардуку. Цей зикурат – то і є славетна **Вавілонська вежа**. Із вавілонських написів відомо, що цей зикурат існував ще при Хаммурапі, багато років руйнувався й перебудовувався. Зикурат Етеменанки – “Будинок основи небес і землі” – був споруджений під керівництвом асирійського зодчого Арадаххешу. Він відзначався не лише своїми гігантськими розмірами (висота 90 м), а й символікою семи ярусів (за кількістю планет) та насиченим фарбуванням у білий, чорний, червоний, синій, пурпуровий, срібний, золотий кольори. Споруду вінчало облицьоване блакитною цеглою святилище заввишки 15 м із покоем бога Мардука і його дружини, де знаходилися золоте ложе довжиною 4,5 м та шириною 2 м, крісло та золотом прикрашені статуї. Споруда увінчувалася величезними позолоченими рогами бика – атрибутами бога і символом родючості. Характерною рисою всієї будівлі було влаштування сходів перпендикулярно ярусу, а також сходів уздовж ярусу, завдяки чому досягалась масивність, компактність та спрямованість мас угору.

У Вавилоні, який вважався священним містом, нараховувалось 53 великі святилища, кілька сотень храмів і вівтарів. Біля воріт Іштар, між “Дорогою процесій” та берегом Євфрату, знаходився величезний за розмірами Південний палац – палац Навуходоносора, що мав риси, притаманні архітектурі Месопотамії, а саме:

- 1) підкреслену масивність, фортечний характер зовнішнього вигляду;
- 2) функціональне розмежування дворів і навколишніх приміщень;
- 3) розміщення п’яти просторих дворів на одній осі;
- 4) чітка просторова відокремленість кожного помешкання.

Новим у палаці Навуходоносора стало влаштування **висячих садів цариці Семіраміди**, які були зараховані до семи чудес Стародавнього світу. Розташовані біля воріт Іштар і піднесені на висоту 25 м, вони спиралися на масивні підмурки, аркові конструкції, могутні стовпи й стіни, на яких лежали кам’яні плити, шари цегли, бітуму, свинцю та землі. Ця багатоярусна споруда була засаджена рідкісними квітами, кущами й деревами. Яруси садів піднімалися уступами. Їх з’єднували широкі сходи, викладені плитами рожевого й білого кольору. Поливання здійснювалось за допомогою великого водопідйомного колеса, яке постійно

рухали раби. При розкопках на місці цих садів був знайдений лише пагорб із цілою системою колодязів. На високих склепінчастих арках із цегли розташовувались тераси. Зверху цегла була залита асфальтом, на ньому – свинцеві плити, а на них насипана земля.

Ворота богині Іштар у Вавилоні

За легендою, цар вирішив подарувати своїй улюбленій дружині, мідійській принцесі, цілу оазу, нібито вивезену з гір Мідії, звідки вона була родом.

“Батько історії”, великий давньогрецький учений Геродот, побував у Вавилонії близько 460 р. до н. е. й залишив досить докладний опис столиці царства, що ще не втратила остаточно своїх пишних форм, хоч уже і вступала в пору занепаду. Передусім Геродот був вражений тим, що Вавилон правильно й розумно спланований, чого не було в жодному з відомих йому міст. У столиці зводили три- й чотирповерхові будинки. Місто перетинали широкі прямі вулиці. Тогочасні вузькі та звивисті вулички грецьких міст надто вже контрастували з головною вулицею столиці асирійського царства Ніневії, ширина якої сягала 26 метрів.

Найбільшого розмаху будівництво у Вавилоні досягло за Навуходоносора II, що по праву носив титул “цар Вавилонії, цар Шумеру і Аккаду, цар чотирьох сторін світу”. Підкоривши Ассирію, закріпивши за собою Фінікію, Навуходоносор захопив

Єрусалим, столицю Юдейського царства, і використав усіх полонених на будівництві храмів, укріплень, палаців Вавилону. Цей цар, правління якого було успішним і довгим – 43 роки (605–562 рр. до н. е.), будував не лише у Вавилоні. Він піклувався також і про численні інші міста й святилища країни. У містах Ур, Кіш, Урук, Ніппур, Борсіппа зводилися за його наказом храмові башти-зіккурати, підтримувалися в належному стані головні святилища.

Цар Ассирії

Вавилонська культура мала великий престиж у стародавньому світі. Досягнення безіменних жерців, архітекторів, астрономів, поетів були використані народами-сусідами, багато чим ми користуємося й тепер. Зокрема, місячно-сонячним календарем. Близько 2500 р. до н. е. шумерські чиновники почали точно й докладно вести облік часу за днями, місяцями й роками. Семиденний тиждень прийшов у сучасну культуру теж із Месопотамії.

Досягнення Месопотамії в галузі математики, медицини та багатьох інших наук багато в чому запозичені, збережені, розвинуті античною культурою Стародавньої Греції і Давнього Риму.

Використана література:

1. Лекції з історії світової та вітчизняної культури : навч. вид. / за ред. проф. А. Яртися та проф. В. Мельника. Львів : Світ, 2005.
2. Полікарпов В. Лекції з історії світової культури : навч. посібник. К., 2006.
3. Культурология. История мировой культуры : учеб. для вузов / под ред. Воскресенской Н.О. М., 2003.
4. Теорія та історія світової і вітчизняної культури : підручник / Горбач Н.Я., Гелей С.Д., Росінська З.П. та ін. Львів, 1992.
5. Вечірко Р.М. Українська та зарубіжна культура : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни. К., 2003.
6. Греченко В.А. Історія світової та української культури : підруч. для ВНЗ. К., 2005.
7. Передерій І.Г. Історія зарубіжної культури : навч. посіб. для студентів напряму підготовки 6.020105 "Документознавство та інформаційна діяльність" денної та заочної форм навчання. Полтава : ПолтНТУ, 2015. 330 с.
8. Шевнюк О.Л. Історія мистецтв : навч. посібн. К., Освіта України, 2015.
9. Ханко В.М. Лекції з історії мистецтва: Історія зарубіжного мистецтва від палеоліту до XII ст. К., 2006.

Запитання для самоконтролю

1. Назвіть основні етапи розвитку культури Месопотамії.
2. Що винайшли шумери?
3. Як звали міфічного вавилонського героя, про якого написано поему?
4. Який характер мала архітектура Месопотамії?
5. Що символізувала ступенева вежа зигурату?
6. Назвіть основні принципи композиції шумерських рельєфів.
7. Які особливості архітектури Ассирії?
8. Які найхарактерніші сюжети ассирійських рельєфів та розписів?
9. Де знаходилась найдавніша бібліотека і хто її засновник?
10. Назвіть пам'ятки архітектури Вавилону.
11. Що спільного між висячими садами Семіраміди та зигуратом?

ТЕМА 4. МИСТЕЦТВО СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ. ДАВНІЙ ЄГИПЕТ

1. *Особливості формування культури Стародавнього Єгипту. Періодизація культури Стародавнього Єгипту.*
2. *Система релігійних уявлень.*
3. *Формування специфічних рис в архітектурі та образотворчому мистецтві.*
4. *Мистецтво Середнього царства.*
5. *Особливості культури і мистецтва Нового царства.*
6. *Мистецтво Амарни. Пізнє царство.*
7. *Загальні принципи синтезу мистецтв.*

Єгипет – стародавня держава світу, про історію якої збереглося чимало цікавих свідчень. Саме в цій загадковій і таємничій країні фараонів народилося багато видів і форм мистецтва, які потім розвинулися в Азії та Європі. Вони стали основою й для античної естетики – вихідної точки всіх видів мистецтв нашого часу.

Уявлення про єгипетську історію довгий час залишалося вельми схематичним. Ученим ніяк не вдавалося прочитати єгипетську писемність – ієрогліфи. Її секрет, який ретельно оберігався кастами жерців і писарів, було втрачено ще в старовину. Давньогрецькі вчені намагалися пояснити значення ієрогліфів, вважаючи їх малюнковим письмом. Подібні спроби залишалися марними аж до XIX ст.

Під час єгипетського походу Наполеона було знайдено й вивезено в Європу так званий **“Розеттський камінь”** – це була кам’яна плита, зверху й донизу вкрита письменами (місце знахідки – містечко Розетта). На цьому камені однаковий текст вибито трічі: давніми ієрогліфічними письменами, потім їх більш пізнім, спрощеним варіантом і добре відомою давньогрецькою мовою. Цей напис став основою для розшифрування. Коли прочитали грецький текст, довідалися, що в ньому йдеться про царя Птолемея та царицю Клеопатру.

Честь відкриття секрету ієрогліфів належить французькому вченому **Франсуа Шампольйону**. У 1821 р. після тривалих досліджень Шампольйон установив, що існують ієрогліфи декількох видів: одні позначають слова, а інші – букви чи склади. Шампольйон помітив, що деякі ієрогліфи обведені овальними рамками. Він вирішив, що то, мабуть, імена царів – Птолемея та Клеопатри. Отже, під єгипетськими ієрогліфами він підписав грецькі літери й розшифрував, як пишуться єгипетською слова “Птолемей” і “Клеопатра”. Так поступово було розгадано ієрогліфи.

У староегипетській писемності немає голосних, немає постійного напрямку письма. Здається, вже цих подробиць вистачить, щоб зрозуміти, яке складне наукове завдання вирішив Шампольйон. Він по праву вважається основоположником науки єгиптології.

Багатющі колекції єгипетського мистецтва сьогодні знаходяться в Луврі (завдяки походам Наполеона); в Ермітажі в Петербурзі; у Музеї образотворчих мистецтв у Москві, куди передана колекція, зібрана князем В.С. Голенищевим, і, звичайно ж, у Каїрському музеї, де крім мистецтва всіх періодів зберігаються скарби Тутанхамона, знайдені в 1922 р. в абсолютно нерозграбованій гробниці.

Заселення території Єгипту відбулося в ранньому неоліті. У X – VI тисячоліттях до н. е. на просторах Північної Африки кочували розрізнені племена, які займалися полюванням, збиральництвом і рибальством. У зв’язку зі зміною клімату, яка призвела до висихання саван, племена стали освоювати долину Нілу. Створення складної іригаційної системи дозволило їм перейти до високопродуктивного землеробства й тваринництва. З численних племінних союзів – номів – виникло два політичних об’єднання – Верхній і Нижній Єгипет. Вони об’єдналися на початку

III тисячоліття до н. е., після багатьох воєн. Столицею єдиної держави став Мемфіс, пізніше центр перемістився у Фіви.

Періодизація. Ще в IV ст. до н. е. єгипетський жрець-історик Манефон розподілив історію Єгипту на Стародавнє, Середнє та Нове царства, які налічували по 10 династій фараонів кожне. Цей розподіл лежить і в основі сучасної періодизації.

Історію Стародавнього Єгипту, так само як і історію розвитку мистецтва, заведено поділяти на такі **періоди**:

- **Раннє царство або додинастичний період** (рубіж IV – III тисячоліття до н. е. – 30–28 ст. до н. е.);
- **Давнє царство** (III тисячоліття до н. е. – XXVIII – XXIV ст. до н. е.);
- **Середнє царство** (XXI – XVIII ст. до н. е.);
- **Нове царство** (XVII – XI ст. до н. е.);
- **Пізній період** (XI – IV ст. до н. е.), коли Єгипет підкоряють війська Александра Македонського; із 332 р. до н. е. культура Єгипту ввійшла в **елліністичну добу**, котра в культурному плані виявилася синтетичним поєднанням елементів східної (єгипетської) та західної (античної грецької) культур.

Таким чином, давньоєгипетська цивілізація існувала практично три тисячоліття, зберігаючи цілісність своєї оригінальної, складної та надзвичайно багатой культури.

Ключем до розуміння всієї культури Стародавнього Єгипту є **система релігійних уявлень, відображена в міфології**. Основними джерелами, за якими вивчають міфологічні уявлення, є різноманітні релігійні тексти, гімни й молитви богам, записи похоронних обрядів. Найважливішими серед них є **“Тексти пірамід”** – складна система замовлянь і молитов, що супроводжували заупокійні царські ритуали, вирізані на внутрішніх стінах пірамід фараонів. Ще одним джерелом вивчення релігії єгиптян є **“Книга мертвих”**, створена від періоду Нового царства. Примірник такої ілюстрованої книги обов’язково клали до могили поряд з мумією небіжчика, і вона слугувала йому дороговказом у потойбічному житті. У релігії древніх єгиптян можна виділити три провідні культи: культ природи, культ потойбічного життя та культ фараонів.

Найбільш істотною рисою єгипетської культури був її **сакральний теократичний характер**, виражений у культі обожненого фараона й культі загробного

життя, тобто у вірі в можливість безсмертя. Віра в загробне життя пов'язувалась єгиптянами з помираючим і воскресаючим богом Осірісом; його воскресіння вважалось у єгиптян запорукою їх особистого воскресіння та безсмертя в потойбічному світі. Теологічне обґрунтування отримав і культ фараона, який вважався сином головного бога єгиптян Ра, божественною, надприродною істотою, що править не тільки своєю країною, але й усім світом.

Віра в загробне життя визначила й особливості мистецтва Єгипту. Живопис, архітектура, скульптура, дрібна пластика – все призначалося для загробного життя. Стародавні єгиптяни вірили в тілесне воскресіння, і тому для збереження тіла до поховання його муміфікували. Воскресіння, за уявленнями єгиптян, могло статися завдяки сонячному променю. Це поширювалося на всі явища природи. Звідси головний бог – бог сонця Ра – джерело життя. Вищим культом був культ сонячного божества. Єгипет називали “країною Сонця”, фараонів – “синами Сонця”.

У єгипетській міфології образи нижчих за Ра богів у багатьох виявах (боротьба за владу й зі смертю) нагадували те, до чого прагнули в земному суспільстві. Так, помираючий і воскресаючий бог природи Осіріс (Озіріс), якого вбив його брат, бог смерті Сет, за допомогою богинь Ісіді та Нефріди воскрес і, торжествуючи над смертю, став володарем царства мертвих. А його син Гор згодом переміг Сета і став володарем Землі. Воскресіння Осіріса давні єгиптяни вважали запорукою свого особистого воскресіння й безсмертного життя в загробному світі. Однак насамперед ці уявлення слугували основою культу фараона, обожнення його влади та самої особи. Ім'я “Гор” стає одним із священних титулів фараона. Фараон, нащадок творця й володаря світу, має владу не лише над своєю країною, а й над усім Всесвітом. Саме цей аспект двоїстої влади фараонів монументально втілений ще в період Давнього Царства у піраміді Хефрена з її фараоном в образі сфінкса, який незворушно спостерігає за далеким горизонтом, де править його небесний батько Ра, і власною особою зберігає рівновагу та спокій у світі. Тільки завдяки йому в природі та суспільстві панує порядок, лише йому завдячує Єгипет добробутом. Таким було теологічне обґрунтування влади фараона й відповідне йому пояснення споконвічного суспільного порядку.

Другим богом, якому поклонялися єгиптяни, був Озіріс – бог мертвих, втілення призахідного сонця, чиє царство перебувало на захід від Нілу. Смерть розумілася як перехід до іншого життя і тому розглядалася як благо.

Багато богів шанувалися єгиптянами у вигляді тварин. Священний бик Апіс сприймався як уособлення продуктивної сили природи та родючості. Цілий культ

склався навколо жука скарабея. Йому поклонялися в храмах сонячних божеств, зображували штовхаючим перед собою сонячний диск. Під час муміфікації кам'яне зображення скарабея клали на місце серця. Це найдавніші, пов'язані ще з тотемізмом вірування. Поступово уявлення про зовнішній вигляд богів змінювалися. Божества стали зображатися, як правило, у вигляді людей з головами тварин, рідше – у вигляді тварин з головами людей. Наприклад, богиня Хатхор зображалася з коров'ячою головою, бог Амон – з рогами барана, бог Гор – з головою сокола. Сфінкс – божество, яке охороняє кордон пустелі, стереже Єгипет від Сета – бога смерті й гарячого спопеляючого вітру, – у вигляді лева з чоловічою головою. Певні звірі й птахи стали вважатися душами богів і жити при храмах. Щоб бути визнаним втіленням божества, тварина повинна була мати особливий колір, форму плям, рогів. Після смерті священних тварин муміфікували, ховали за певним обрядом. Археологи знайшли цілі кладовища биків, кішок, крокодилів.

Кожне місто мало свого бога-покровителя. У Фівах особливо шанували бога Амона. Коли за часів Середнього царства Фіви стали столицею країни, культ Амона об'єднався з головним державним культом Сонця, склався образ єдиного бога – Амона-Ра.

Дуже важливою рисою давньоєгипетської релігії було обожнювання царської влади. Померлий фараон прирівнювався до Осіріса, який знаходить вічне життя. Правлячого фараона вважали живим богом. Влада фараона була абсолютною, йому підкорявся величезний бюрократичний апарат, йому належали всі землі в державі, золоті рудники й копальні срібла, в його особисте розпорядження надходили податки. Вірили, що влада фараона поширюється навіть на сили природи. Існував обряд, коли фараон кидав до Нілу папірус, в якому наказував річці розлитися.

В умовах сакральної цивілізації Стародавнього Єгипту, де панувала релігійно-міфологічна свідомість, зміцненню традиційних суспільних відносин, безумовно, сприяв і верховний принцип давньоєгипетської етики, що втілювався в правилах “Маат”. Репрезентуючи волю богів, правила “Маат” містили такі етичні ідеї, як “істину”, “порядок”, “справедливість”, “добročесність”. Стародавні єгиптяни прагнули діяти відповідно до божественної волі, тому для селянина дотримання правил “Маат” означало сумлінну працю, а для посадової особи – справедливе рішення. Правила “Маат”, викладені в книгах давньоєгипетських мудреців, закликали до милосердя, зобов'язували багатих допомагати бідним, привчали до культури поведінки, дисципліни, скромності та стриманості. Посилаючись на авторитет богів,

вони сприяли також усвідомленню цінності кожного індивіда: “Не май злих намірів щодо інших людей, інакше боги покарають тебе”. У Стародавньому Єгипті, де лише фараон стояв над суспільством, усі інші вільні громадяни вважалися рівними перед творцем і законом, жінки були рівноправними з чоловіками. Єгиптяни цінували радощі сімейного життя, що знайшло відображення в літературі, малюнках і написах на стінах гробниць. Характерним для їх суспільного життя явищем був гедонізм (етика насолоди), яскраво змальований у праці Птахотепа “Наука”. “Будь щасливим усе життя, не роби понад те, що належить робити, не скорочуй часу, відведеного для радощів”. Земні радощі настільки цінувались у Стародавньому Єгипті, що переносились навіть у потойбічне безсмертне життя, яке дарує вічну насолоду. Не дивно, що “Книга мертвих” – найбільша і найпоширеніша збірка релігійно-магічних текстів стародавніх єгиптян, записаних на згортках папірусів, де зібрані міфи про життя у загробному світі (“царстві мертвих”), містить чимало гедоністичних мотивів.

Мистецтво Давнього Єгипту було нерозривно пов’язане з культом і виражало основні ідеї релігії: безмежна могутність богів, включаючи бога-фараона, тема смерті, підготовка до неї і подальше загробне існування. Мистецтво було покликане забезпечити блаженство в потойбічному житті і виступало засобом прославлення фараона. Для увічнення душі й тіла служило мистецтво бальзамування й будівництво гробниць – будинків вічності. Увічнення фараона було гарантом благополуччя всього народу. Мистецтву, як і письму, приписувалася величезна магічна сила в плані збереження життя.

З релігійним характером мистецтва була пов’язана його **канонічність, монументальність, симетричність**, які виражали уявлення про непорушність існуючих порядків і віру в надприродну сутність фараона. Індивідуальна воля художника була обмежена – завдання його було не творити, а оберігати священні канони. Непорушність релігійних уявлень призвела до канонізації художніх образів. Тобто були вироблені чіткі й непорушні правила у створенні зразків мистецтва.

Образотворче мистецтво втілює ідею постійності, вічності. Головна тема в єгипетському мистецтві – людина. Через те, що образ створювався для вічності, мистецтво виробило ясну графічну мову, яка не змінювалась протягом майже всієї історії Стародавнього Єгипту. **Карбована формула передачі людського образу**, коли **голова й ноги зображувалися в профіль, а торс – у фас**, і сьогодні досвідченому глядачеві здається неймовірно виразною.

Давньоєгипетська фреска

Епоха Давнього царства була часом розквіту **круглої скульптури**. Головним сюжетом у скульптурі цього часу були зображення фараона та його сановників. У зв'язку з культовим призначенням статуй усі вони були виконані в рамках суворих канонів. Люди зображувалися в однакових, спокійних позах. У більшості випадків – це або стояча фігура з виставленою вперед лівою ногою, або фронтально сидюча фігура з руками, що притиснені до торса. І разом з тим скульптури цього періоду відрізняються гострим реалізмом. Матеріалом для скульптури був камінь, залежно від того, для кого виконувалося замовлення, різнилися сорти каменю. Репертуар офіційної скульптури Давнього царства містить царські зображення декількох канонічних типів: 1) фараон стоїть із витягнутою вперед лівою ногою, руки опущені вздовж тулуба; 2) фараон стоїть із поставленими близько одна до одної ногами, руки схрещені на грудях, у руках тримає посох і скіпетр; 3) фараон сидить.

Протягом існування Стародавнього, Середнього й Нового царств численні статуї божеств, фараонів, жерців повторювали ці пози. Особливий канон існував для зображення фігур на площині – рельєфів, фресок, малюнків на папірусі. Голова і ноги зображалися в профіль, а торс і очі – в анфас. Вся фігура окреслювалася однією лінією.

Розміри зображень передавали ієрархію: чим значнішим вважався об'єкт, тим більшим він зображався. Найбільший – фараон (рівний богам), потім – члени його родини, найменші – раби. Темі композицій були різними – придворне життя, релігійні церемонії, побутові сцени. Часто зображали тварин, причому реалістично. Колірна гама фресок і розфарбованих рельєфів – поєднання жовтих і коричневих тонів із зеленими і блакитними. Ці кольори відповідали землі, рослинам, отже, життю і небу.

Великого розвитку набуло створення **скульптурних портретів**. За уявленнями єгиптян, портретні статуї відігравали роль двійників померлих і служили вміщом їхніх душ. Давньоєгипетські статуї завжди строго пропорційні, фронтальні та статичні. Згідно з віруваннями одна з душ померлого – Ка – повинна була “поселитися” в його зображенні. Щоб Ка “впізнала” свою матеріальну оболонку, стали виготовляти посмертні гіпсові маски. Так зародилося **портретне мистецтво** Єгипту. Один з найзнаменитіших жіночих скульптурних образів у всьому світовому мистецтві – портрет Нефертіті, дружини фараона-реформатора Ехнатона. При розкопках Ахет-Атона була знайдена майстерня скульптора Тутмеса, а в ній – портрети членів царської родини. Зображення цариці Нефертіті у високому головному уборі зазвичай відтворюють у профіль, при цьому не видно, що робота над зображенням другого ока не закінчена. Одні дослідники пояснюють цю обставину раптово перерваною роботою (у майстерні всюди – сліди погрому), інші – наміром художника, який не захотів, щоб його твір замурували в гробницю (в іншому місці вмістище Ка не могло знаходитися).

Портрет цариці Нефертіті

Серед єгипетських скульптур найбільш відомою є **Великий сфінкс**. На думку видатного німецького філософа Г. Гегеля, “сфінкса можна считать символом египетского духа: человеческая голова, выглядывающая из тела животного, изображает дух, который начинает возвышаться над природой, вырывается из нее и уже может свободнее смотреть вокруг себя, однако не вполне освобождаясь от оков.” Сувора співрозмірність людського тіла була зведена в Єгипті до визначених канонів. Тому пропорційність рівномірно розповсюджувалася і на маленькі амулети, і на колосальні твори скульптури. Найвищим досягненням серед колосальних споруд вважається відомий сфінкс. Він висічений зі скелі, висота від землі до вершини досягає 22 м, голова – 24 м в обхваті, вуха та ніс – у зріст людини. За переказами, обличчя Великого сфінкса є портретом фараона Хафра. У деяких місцях на сфінксі залишилися сліди фарби: очевидно, він був яскраво пофарбованим, як і всі пам'ятники в Єгипті.

У Єгипті вже на початку III тисячоліття до н. е. складається монументальна **архітектура**. Причому майже не збереглося громадських будівель, проте було безліч поховальних споруд і храмів.

Великий сфінкс

Архітектура Стародавнього Єгипту представлена двома видами: поховальними спорудами й храмами, що, як правило, створювалися єдиним ансамблем і втілювали два головних обряди в єгипетському житті: поховання й поклоніння богам. Основним будівельним матеріалом культових споруд був камінь, тому вони збереглися до наших днів.

У період Давнього царства в Єгипті з'являється новий тип царських поховальних споруд – піраміди. Вони розподіляються на ступінчасті та класичні. Культова архітектура проходить шлях від могили у вигляді простої ями до створення геометрично правильного приміщення (камери), що викладалася цеглою. Надземна частина камери з насипного пагорба перетворюється в прямокутну в плані башту з плоским верхом і дещо нахиленими всередину стінами, що також облицьовані необпаленою цеглою. Гробниця такої форми дістала назву **мастаба** (по-арабськи – лава). Мастаби були різних розмірів, а розміри в архітектурних спорудах мали велике значення, символізуючи соціальну значимість та безпосередньо вказуючи на статок його власника. Тобто перші гробниці складалися із підземного приміщення, куди ставився саркофаг, і з мастаби – надземного пагорба, облицьованого цеглою.

Архітектура давньоєгипетської піраміди виходила з архетипу пагорба, “світової гори”. Космогонічні міфи Єгипту виводили початок світобудови з первісного водного хаосу Нуну, який породив священний пагорб Бенбен, а на нього зійшло сонце в образі птаха Бену. Оскільки у створеному богами світові панував порядок, правильна геометрична форма піраміди якнайкраще відповідала зазначеній світобудівній моделі.

У часи правління Джосера, фараона III династії (2778 – 2723 рр. до н. е.) виникає архітектура нового виду. Цим вона зобов'язана генію Імхотепа, великого вченого та архітектора. Він створив у Саккарі кам'яну гробницю для Джосера небувалих розмірів і виду. На 60 м височіє вона над землею й складається фактично із шести мастаб, які поступово зменшуються. Імхотеп уперше розвинув будову у вертикальному напрямку. За схожість силуету гробниці з гігантськими сходами її називають ступінчастою пірамідою. Вона започатковує розвиток пірамідальної форми царських усипальниць.

Мастаба складається з двох частин: підземної, висіченої у скелі, і наземної, що має форму усіченої піраміди. Вхід у підземний склеп здійснювався через похилий коридор або колодязь глибиною від 15 до 30 метрів, вхід у який замурувався в день поховання. Це приміщення могло складатися з декількох кімнат, де

влаштовувалися комори, куди ставилось все, що вважалося необхідним померлому: запаси їжі, предмети побуту. Тут же було й особливе приміщення для статуї і жертвоприношень. Поступово проявились соціальні відмінності, і мастаби знаті перетворювалися в похоронні “особняки”. Вони вирізнялися розмірами, безліччю прибудов, багатим настінним розписом. **Ступінчаста піраміда фараона Джосера** (матір пірамід) у Саккарі (Стародавнє царство), зведена під керівництвом Імхотепа, була неймовірно складного планування (11 паралельних підземних коридорів з усілякими приміщеннями). На думку єгиптологів, ця піраміда є розвитком мастаби – традиційної гробниці знаті в Стародавньому Єгипті періодів Раннього й Стародавнього царств. Всього в Єгипті виявлено 118 пірамід.

Піраміда Джосера

Після піраміди Джосера царська гробниця, пройшовши низку проміжних форм (піраміди в Медумі та Дашурі), дістала нове втілення в пірамідах, побудованих у Гізі для фараонів IV династії Хеопса, Хефрена і Мікеріна. Вже в стародавні часи їх вважали одним із чудес світу. Поблизу сучасного Каїра, в Гізі, розміщені найбільші піраміди – це піраміди **Хеопса, Хефрена і Мікеріна**. Піраміда Хеопса досі залишається найбільшою з кам'яних споруд світу. Піраміди оточені храмами. До заупокійного комплексу Хефрена, крім піраміди й храму, входить гігантська фігура Сфінкса (хоч існує припущення, що Сфінкс побудований задовго до появи перших пірамід).

Піраміди в Гізі

Вчені-єгиптологи розробили безліч гіпотез про символічне призначення пірамід. Зокрема, перша гіпотеза була висловлена у XIX ст. єгиптологом Ернесто Скіапареллі. На його думку, піраміди символізували сонячну енергію, яка передавалася фараонові в його усипальницю. Чотири сторони були звернені до чотирьох сторін світу. Число “чотири” наділялося божественним смислом.

Найбільша з пірамід була побудована зодчим Хеміуном для Хеопса. Первинна висота її досягала 146,6 м (тепер на її вершині не вистачає декількох рядів каменів), а довжина сторони основи – 233 м. Піраміда збудована з вапняку. Складена піраміда з 2 300 000 кам’яних брил вагою більше від 2 т кожна. Окремі блоки важать понад 30 т. Піраміда складена без застосування розчину, камені дуже ретельно відшліфовані та підігнані один до одного. Усередині розміщено два невеликих приміщення – погребальні камери царя і цариці, що сполучаються коридорами. Сторони пірамід орієнтовані до чотирьох сторін світу. Робота над цими пірамідами була надзвичайно складною й важкою. Навколо пірамід багато гробниць царських родичів і придворних – це невеликі піраміди та мастаба.

Раніше існувала думка, що піраміди будували раби, сьогодні це твердження спростовано археологами та істориками, позаяк поряд з пірамідами знайдені залишки поселень вільних селян і ремісників. Брати участь у будівництві пірамід було рівноцінно залученню до божественного, рівносильно молитві.

У Стародавньому царстві поряд з пірамідами будувалися храми. Шлях покійного царя в підземне царство лежав через храм. Перші храми не збереглися.

Мистецтво Давнього царства мало свої характерні риси: монументальну цілісність, лаконічність, узагальнені контурні лінії в архітектурі, скульптурі, образотворчому мистецтві. Рамки, в які укладалося життя єгиптян, створило мистецтво, що суворо обмежувалося визначеними канонами. Образотворче мистецтво Єгипту намагалося відтворити абсолютний спокій. Це країна, де кожний із народження готувався до переходу в Царство мертвих. Єгиптяни дивилися на себе як на гостей в земному житті, їх будинки були готелями, а гробниці – вічними житлами. І в загробному житті вони намагалися забезпечити себе всім необхідним. Тому образотворче мистецтво досягло великого розвитку. Воно мало свої характерні особливості: кожна фігура в рельєфі чи в розписі – це сума різночасових або побачених із різних точок зору положень та повторів (фас – плечовий пояс, профіль – голова, три чверті – нога). І в живописі, і в рельєфі пальці на руках малювали однієї довжини й тільки великий палець був сильно відставлений від інших. Перспектива була відсутня. Кожне крісло та стіл зображали з двох ніжками. Ряд предметів, що лежали в перспективі один за одним, малювали один за одним.

Мистецтво Середнього царства. Із часом від пірамід відмовляються взагалі, в епоху Середнього царства дістає розвиток тип **скельної гробниці**. Вона являла собою ряд приміщень, сполучених коридорами. Їх вирубали в скелі. На схилі скелі знаходився вхід у гробницю – невеликий портик, зазвичай із двох колон. У наступні роки архітектура гробниць мало змінюється. Принциповим є лише відмова від позначеного входу, його маскують.

Особливого значення в Середньому царстві набули **великі колонади**, що оперізували тераси храмів, і двори, а також колосальні кам'яні статуї правителів. Колони поділялися на три складові частини: **абак, стовбур і базу**. У кожній дерев'яній будівлі головними опорами стелі були поперечні балки. Для їх більшої міцності в землю посередині будови вкопували ряд стовпів, якими підпирали балки. Для того, щоб верхній кінець стовпа не вислизнув із часом, його укріплювали в товстому обрубку дошки, що міцно прибивався до балки. Це стало прообразом абака. Внизу стовп для стійкості вставляли в обтесаний камінь, щоб ґрунт не викликав його гниття. Нижній камінь у подальшому перетворився в базу. Сам стовп, як стовбур будь-якого дерева, природно звужувався до верху, і подібно до нього стовбур колони поступово зменшувався до своєї верхньої частини.

Усі види колон єгипетського ордера можуть бути поділені на дві групи: геометрично правильні та “образотворчі” колони. “Образотворчі” колони з'являються в період Нового й Пізнього царств. Стовбури цих колон імітують стебло рослини.

Зустрічаються колони папірусоподібні, лотосоподібні, пальмовидні, композитні. Часто колони ставали більш різноманітними: капітелі надавали форму то пальмової гілки, то чашечки лотоса, то квітки папірусу, то, нарешті, людської голови єгипетського типу в головному уборі.

У живописі, що прикрашав стіни гробниць і храмів, також відбуваються спроби подолати старі композиційні схеми. Суворі фризи змінюються більш вільно згрупованими сценами, фарби стають ніжніші та прозоріші. Розписи виконують темперою по сухому ґрунту. Не обмежуючись локальними тонами, майстри використовують змішані фарби. Підсумовуючи, бачимо, що в Середньому царстві масштаби гробниць зменшуються, з'являються нові типи будов (спроба з'єднати храм із пірамідою), особливого значення набувають колонади та кам'яні статуї, у живописі, рельєфі, орнаменті посилюються реалістичні тенденції.

Більш сміливі й внутрішньо більш значимі зрушення відбуваються в художній культурі **Нового царства** – епохи третього й останнього підйому єгипетської держави. Близько XVII ст. до н. е. Єгипет був завойований гіксосами – вихідцями з Передньої Азії. Пізніше Єгипет був визволений і знову об'єднаний у міцну державу ліванськими фараонами. Фараон Яхмос засновує XVIII династію і цим відкриває епоху Нового царства. Єгипет підкорює Нубію, Лівію, Сирію, Палестину. Він стає імперією – найбільш стародавньою у світі. У період Нового царства багато традицій себе вже пережило у формах. Замість архітектури гробниць (гробниці в Новому царстві перестали бути наземними спорудами – вони були сховані в скелях) розквіт дістає архітектура храмів.

В епоху Нового царства Єгипет став місцем першої в історії спроби запровадження **монотеїстичної релігії**. Цю релігійну реформу впровадив фараон XVIII династії Аменхотеп IV. Це був недовгий період, коли фараон скасував усі колишні культи і ввів єдинобожжя (монотеїзм) – поклоніння всемогутньому сонячному диску – богу Атону. Своє ім'я він змінив на Ехнатон ("Корисний для Атона"). Фараон зробив столицею спеціально побудоване місто Ахет-Атон (Горизонт Атона). Ехнатон ліквідував старі храми, визнав можливість спілкування людини з Богом без посередників, заборонив персоніфікацію божества. Після смерті Ехнатона жерці, проти яких і була, власне, спрямована реформа, швидко відновили шанування Амона-Ра, повернули свою владу і зробили все можливе, щоб ім'я Ехнатона було назавжди забуто. Тільки завдяки тому, що археологи знайшли столицю проклятого фараона-реформатора, його історія стала відома науці.

Розквіт храмового будівництва відноситься до періоду Нового царства.

Найбільшого розповсюдження в період Нового царства дістав тип храму із чітким прямокутним планом. Фасад храму був звернений до Нілу, від якого йшла дорога, оточена кам'яними сфінксами або священними овнами. Алея сфінксів вела до входу – кам'яного пілона. Перед пілоном будувалися колосальні статуї, обеліски. За пілонами відкривався прямокутний у плані відкритий двір, оточений колонами. У центрі двору по головній осі також прокладалася кам'яна колонада. У Фівах були зведені колосальні храмові ансамблі **Карнака** та **Луксора** (присвячені богу Амону), взаємопов'язані між собою. Першим будівничим Карнакського храму (XVI ст. до н. е.) був зодчий Інєні, Луксорського (XV ст. до н. е.) – Аменхотеп Молодший, який уперше застосував в архітектурі колонаду двору.

Храми Нового царства були колосальних розмірів, мали самостійне значення. Храм – це обитель бога, святилище, тому від зовнішнього світу його охороняли статуї, що стоять, як вартові біля входу. Масивні колони залу були різної висоти й підтримували покрівлю на різних рівнях. Світло проникало в зал крізь ґрати між перекриттями. Колони нагадують стилізовані перевиті зв'язки папірусу. **Гіпостильний зал** – найкрасивіший простір у храмі, що позначає в символічній формі космос і його єднання з земним життям. За гіпостильним залом розташовувалося святилище, де розміщувалася статуя божества. За таким принципом побудовані храми Нового царства – Карнакський і Луксорський. Усі храми присвячувалися богу сонця Амону-Ра.

Найхарактерніша деталь – безліч величезних колон (в одному із залів Карнака їх 144). Стовбур деяких можуть охопити тільки п'ятеро людей. Колони стилізовано зображають нільські рослини й дерева, їх капітелі виконані у вигляді закритих або розпущених квіток лотоса, листя пальми (капітель – верхня, прикрашена частина колони).

Нового характеру набули гробниці царів і заупокійні храми. Гробниці фіванських царів розташовувалися в скельних ущелинах, а храми зводилися на рівнині біля підніжжя гір. Прикладом може бути заупокійний **храм цариці Хатшепсут** (поч. XV ст. до н. е.), збудований у долині Дейр Ель-Бахрі, поблизу Фів. Це одна із найбільш гармонійних і довершених споруд у світі та абсолютно унікальне явище в єгипетському мистецтві. Архітектор Сенмут зовсім відмовився від піраміди та розмістив храм на двох терасах, висунутих одна над іншою у вигляді двох гігантських сходинок. Храм починається великим відкритим квадратним двором, за яким піднімаються одна за одною такі ж квадратні тераси. Ці тераси об'єднані

пандусами. Храм має поздовжньо-симетричну композицію. Поступово піднімаючись, храм немовби вростає в товщу скелі, до якої він прибудований. Тerasи оточені подвійним рядом колон. Храм Хатшепсут вирізняється серед інших єгипетських храмів особливою вишуканістю своїх колонад. Для заупокійного храму Хатшепсут було створено більше ніж 200 статуй. Усі статуї Хатшепсут портретні. Починаючи зі статуй Хатшепсут, в основу офіційного царського портрета був покладений індивідуальний, але дещо ідеалізований образ.

Ще одна справжня перлина давньоєгипетської архітектури – **скельний храм фараона Рамзеса II в Абу-Сімбелі**. Час правління Рамзеса Другого відноситься до пізнього періоду Нового царства. Рамзес правив 67 років. Він остаточно добудував Карнакський і Луксорський храми і спорудив на свою честь цілий комплекс Рамзессеум, куди входили палац і Великий храм, а також Малий храм, присвячений дружині Рамзеса Нефертарі. Храм побудований у скелі. Біля входу в храм чотири фігури зображають самого фараона і головних богів, кожна заввишки 21 м.

Малий храм Рамзеса II в Абу-Сімбелі

У Малому храмі Нефертарі і богині Хатхор у нішах на фасаді були розташовані поперемінно шість величезних статуй цариці, Рамзеса Другого і богині Хатхор.

Як Великий, так і Малий храми під час будівництва Асуанської греблі були перенесені в інше місце, щоб уникнути затоплення. Храм усередині не має штучного освітлення. Він орієнтований таким чином, що один раз на рік – у день приходу Рамзеса II на престол – сонячне проміння досягає головного святилища, освітлює обличчя статуй Рамзеса і Амона, а також вибитий на стіні текст мирної угоди з хеттами, перемогу над якими здобув фараон.

Статуї фараона Рамзеса II біля входу в храм в Абу-Сімбелі

Особливим було **мистецтво амарнського періоду**. Це період Нового царства – правління Ехнатона (назва “амарнський” походить від назви сучасного району Ель-Амарна, де були знайдені залишки колишньої столиці).

Амарнське мистецтво розповідає нам про життя царської родини зі всією природністю і реалістичністю. Збереглися портрети Ехнатона та його дружини Нефертіті. Цар показаний без прикрас, з усіма особливостями його особи і фігури. Три скульптурних бюсти Нефертіті прекрасні й чуттєві. Зображення

Нефертіті вражає довершеністю витончених рис обличчя, сприймається як втілення шляхетності, гордовитості та водночас делікатності справжньої жіночої краси. У цей період скульптура рішуче стверджує чуттєвість жіночих образів.

Амарнський період

Реформа Ехнатона прискорила руйнування художнього канону фіванської традиції: амарнське мистецтво звернене до плінного земного буття з його радощами й трагедіями. У безтурботній злагоді трапезує фараон, його дружина та діти на рельєфі *“Обід царської сім’ї”* з гробниці вельможі Хеві з Ахетатона, сонячний диск бога Атона простягає до них свої руки-промінці, немов благословляючи їхню любов. У скорботному болі скинуті руки тих, хто прощається з померлою царівною, підтримує вбиту горем дружину фараона, на рельєф і *“Оплакування померлої царівни”* з гробниці в Ахетатоні.

Фараон Ехнатон

Зачаровує ніжність поглядів та дотику рук юного фараона Тутанхамона та його молодії дружини, які походжать посеред квітучого саду (амарнський стиль розвивався також за часів наступника Ехнатона – фараона Тутанхамона). Земна орієнтація сюжетів зумовила вільне володіння пластикою людського тіла, грацію рухів та жестів, що увиразнює різноманітні душевні стани.

Період амарнського мистецтва, повного любові й чарівності, був коротким. Після смерті Ехнатона все змінилося. Необхідно було відновлювати колишню міць держави, яка ослабла за час правління Ехнатона. Відгомін природного стилю Амарни можна побачити в скарбах **гробниці Тутанхамона**, яка була відкрита в 1922 р. археологом Говардом Картером.

Скарби Тутанхамона, який був чоловіком третьої дочки Ехнатона і Нефертіті, вражають своєю вишуканістю та красою. Досить згадати золоту маску, золоту трону, статуетки богинь, парадний трон з викладеними з дорогоцінних каменів на золотому тлі зображеннями Тутанхамона і його дружини Анхесамон.

За три тисячі років єгиптяни створили багату **художню літературу**, розробили її різні жанри. До періоду Стародавнього царства (XXVI – XXII ст. до н. е.)

до літературної творчості належали поховальні тексти, релігійні гімни, вірші та пам'ятні автобіографічні тексти, які розповідають про кар'єри видатних вельмож.

Тільки на початку Середнього царства (XXI – XVII ст. до н. е.) була створена **оповідна література**.

Головним інструментом для письма в Стародавньому Єгипті була очеретяна ручка. Ручки вмочували в пігменти: чорний (вугілля) і червоний (охру) – для запису на сувоях папіруса – тонкого матеріалу, виготовленого шляхом склеювання смуг серцевини стебел рослини з сімейства осокових. Вважається, що папірусні сувої були досить дорогими комерційними предметами, оскільки багато з них є **палімпсестами** – рукописами, в яких старіший текст змитий або зіскоблений, щоб звільнити місце для нового.

Цілий пласт літератури Стародавнього Єгипту представляє **релігійно-філософська література**. Це магичні замовляння, релігійні гімни богам і обоготвореним фараонам, жертвні формули, різноманітні релігійно-магічні тексти, пов'язані із заупокійним ритуалом і часто переведені у суворо ритмічну поетичну форму. Головними текстами відповідного змісту є “Тексти пірамід”, “Тексти саркофагів” і “Книга мертвих”.

“Тексти пірамід” – найдавніші тексти заупокійних царських ритуалів, вирізані на стінах внутрішніх приміщень пірамід фараонів V та VI династій Давнього царства. Вони містять “біографії” вельмож, складені в прозовій і часто римованій формі, це твір, що має не лише історико-пізнавальне, а й певне художнє значення. “Біографії” настільки зрілі художньо, що, поза всяким сумнівом, уже пройшли тривалий період свого розвитку. Отже, староегипетська література зародилася ще задовго до появи писемності, у формі усної народної творчості. “Біографії” вельмож, наприклад, виникли з обрядових пісень-плачів, у яких спеціальні плакальниці й плакальниці не лише демонстрували горе з приводу смерті співвітчизника, а й прославляли його діяння.

“Тексти саркофагів” – це тексти, висічені на поверхні саркофагів епохи Середнього царства, вони містять розповіді про повсякденні потреби людини, уберігають людей від небезпек потойбічного світу; описують земні елементи загробного життя, керованого Осирісом, опис країн і жителів країни мертвих.

“Книга мертвих” (дослівно перекладається як “Книга Воскресіння” або “Книга виходу вдень”) – це збірка релігійно-правових норм. Її поміщали в гробницю з метою допомогти померлому подолати небезпеки потойбічного світу і знайти просвітлене безсмертя. “Книга мертвих” являє собою низку з 186-ти незв'язаних розділів, різного об'єму, від довгих поетичних гімнів до однорядкових

магічних формул. Кращі зразки цього твору написані на згортках папірусу, прикрашені гарними малюнками зі сценами загробного життя. Такі книги були знайдені в багатьох гробницях фіванських жерців і чиновників. У “Книзі мертвих” зображений період Нового царства й до кінця історії Єгипту.

Одним із найяскравіших літературних жанрів слід вважати **повчання**. У творі “Повчання Хеті, сина Дуауфа, своєму синові Пеепі” говориться про те, якою почесною в Єгипті є професія писаря. Автор твору перелічує й інші професії, при цьому розповідаючи, як вони погано оплачуються. Він прагне довести синові, що немає посади, де не було б начальника, окрім посади писаря, – бо він сам собі начальник: “Будь писарем. Звільнений він від всіляких (фізичних) повинностей, захищений він від роботи всілякої. Позбавлений він від мотиги й кирки. Ти не станеш тягати корзини. Віддасть тебе від греблі веслом і позбавить побоїв прутами. Не опинишся ти під (началом) великих панів, під (владою) численних начальників... Це він керує роботою всілякою в країні цій”.

Справжніми шедеврами єгипетської літератури стали **повість “Розповідь Синухета” і поетична “Пісня арфиста”**.

В “Історії Синухета” розповідається про те, як вельможа з найближчого оточення покійного царя Синухет, побоюючись за своє становище при новому фараоні, біжить з Єгипту до кочівників Сирії. Тут він живе багато років, робить безліч подвигів, займає високе становище у місцевого царька, але постійно сумує за своїм рідним Єгиптом. Повість закінчується благополучним поверненням Синухета в Єгипет. Яка ж ідея літературного твору? Яке б високе становище на чужині людина не займала, його рідна країна, її звичаї, спосіб життя завжди будуть для нього найвищою цінністю – така основна ідея повісті.

У “Пісні арфиста” вперше у світовій поезії були висловлені сумніви в можливості існування загробного світу і проголошувалася ідея насолоди усіма радощами земного буття.

Останній розквіт давньоєгипетського мистецтва відбувається в період об'єднання країни під владою саїських фараонів (VII ст. до н. е.), характеризується появою холодного, вишуканого стилю. Живопис насичений яскравими фарбами. Завоювання Олександра Македонського в 332 р. до н. е. поклало початок новому **елліністичному періодові**, у мистецтві якого об'єдналися традиції минулого та риси античності.

Таким чином, усі види мистецтва у Стародавньому Єгипті були взаємопов'язані між собою. Наприклад, скульптура відігравала велику роль, але самостійного

значення майже не мала. Вона підпорядковувалась архітектурі. Скульптура немовби уточнювала і розшифровувала ідею архітектурних споруд. В архітектурі, перш за все, почалися пошуки монументальності. Піраміда, куб ніби відтворюють основні елементи кристалічної структури матерії (каменя). Скульптура запозичує вже знайдені рішення. Статуї зберігають первинну кристалічну форму каменя, шматка дерева, з яких вони висічені. Ще більшою мірою це стосується рельєфу та живопису. По суті, немає жодного виду мистецтва в Єгипті, який би не підпорядковувався цим законам, тобто законам монументального мистецтва. Гігантські храми, двадцятиметрові колоси, мініатюрні вироби ювелірів принципово майже нічим не відрізняються один від одного, але при цьому будь-який вид мистецтва має й свої особливості, ставить специфічні цілі.

Тексти пірамід

Використана література:

1. Греченко В.А. Історія світової та української культури : підруч. для ВНЗ. К., 2005.
2. Історія світової культури : навч. посібник / кер. авт. кол. Л.Т. Левчук. К., 2000.
3. Кордон М. Українська та зарубіжна культура. К., 2005.

4. Полікарпов В. Лекції з історії світової культури : навч. посібник. К., 2006.
5. Кравець М.С., Піча В.М. Культурологія : навч. посіб. Львів, 2004.
6. Павленко Ю. Історія світової цивілізації. К., 2000.
7. Чмихов М.І. Давня культура : навч. посібн. К., 1994.
8. Шевнюк О.Л. Історія мистецтв : навч. посібн. К., Освіта України, 2015.
9. Передерій І.Г. Історія зарубіжної культури : навч. посіб. для студентів напряму підготовки 6.020105 “Документознавство та інформаційна діяльність” денної та заочної форм навчання. Полтава : ПолтНТУ, 2015. 330 с.

Запитання для самоконтролю

1. Назвіть основні етапи розвитку культури Єгипту.
2. Ім'я якого вченого увійшло в історію як основоположника єгиптології?
3. У чому полягали канони зображення людини?
4. У чому полягала реформа фараона Ехнатона?
5. Назвіть особливості архітектури храмів Нового царства.
6. Фасад якого храму прикрашають чотири двадцятиметрові фігури фараона Рамзеса II?
7. Чим характеризується амарнське мистецтво?
8. Що таке палімпсест?
9. За правління якого фараона порушується образотворчий канон у давньоєгипетській культурі?

Тестові завдання для самоперевірки

(Теми 3–4: Мистецтво Стародавнього Сходу. Месопотамія та Давній Єгипет)

1. Термін “зигурат” використовувався для позначення: а) храмового комплексу; б) східчастої культової споруди; в) барельєфу; г) круглої скульптури.
2. Велика бібліотека “глиняних книг” була зібрана за наказом: а) Дарія I; б) Ашшур-банапала; в) Соломона; г) Хаммурапі.
3. Мотив недосяжності безсмертя реалізований в образі: а) Осіріса; б) Гора; в) Хунбабу; г) Енкіду; д) Гільгамеша.
4. Шумери винайшли: а) папір, пергамент; б) колесо, гончарний круг, бронзу; в) папірус, стремена.
5. Писемність шумерів: а) піктографічне письмо; б) клинописне письмо; в) ієрогліфічне письмо; г) абеткове письмо.

6. **Перша постійна професійна армія була створена правителем Месопотамії:**
а) Саргоном Древнім; б) Гільгамешем; в) Хаммурапі; г) Навуходоносором.
7. **Текст законів Хаммурапі, який дійшов до нас, був записаний:** а) на глиняній табличці; б) на папірусі; в) на камені; г) на папері.
8. **У чому полягає сутність наукового відкриття французького вченого Жана-Франсуа Шампольона?** а) віднайшов мумію фараона Тутанхамона; б) розшифрував єгипетські ієрогліфи; в) довів, що єгипетські піраміди є насправді залишками космодрому; г) винайшов бетон.
9. **Давньоєгипетська культура порушує образотворчий канон за правління фараона:**
а) Рамзеса; б) Ехнатона; в) Хатшепсут; г) Ментухотепа; д) Аменемхета.
10. **Давньоєгипетському мистецтву не належить такий культурний елемент:** а) агон; б) піраміда; в) храм; г) канон; д) скульптура.
11. **До якого жанру давньоєгипетського письменства належить літературна пам'ятка "Тексти пірамід"?** а) повчання; б) релігійно-філософська література; в) опис подорожей; г) драматична поезія.
12. **Оберіть рядок, у якому перелічені провідні риси єгипетського мистецтва:** а) вишуканість форм, граційні лінії, надмірне декорування; б) переважання мистецьких форм невеликих розмірів, домінанта на змісті, а не формі; в) велична монументальність форми, суворий і чіткий, майже геометричний конструктивізм і фронтальність; г) найсуворіша канонізація, прагнення до абсолютної симетрії.